

İMİALE İLE MED ARASINDA BİR HATA

Prof. Dr. İskender PALA

A misunderstanding concerning "imale" and "med"

This study analyses, interprets and exemplifies the subject "imale" and "med", two problematics of the "aruz" meter. The historical process in which these two words have become literary terms are explained as well.

Keywords: imale, med, Divan literature, aruz, literary term

Klasik şiir, ritmini Arap (ve bilahare küçük değişikliklerle Acem) aruzundan almıştır. Aruz, dizedeki hecelerin uzun (açık) ve kısa (kapalı) okunuşunu esas alan bir ritm sistemidir. Türk dilinde uzun ünlü (vokal) bulunmayışı, Türkçe kelimelerin aruzda sık sık (veya arka arkaya) kullanılmasını zorlaştırmış ve zaman içerisinde şairleri ister istemez Arapça veya Farsça kelimelere yönlendirmiştir.

Aruz vezninin kuramını açıklayanların ekserisine göre, dizedeki kısa (kapalı) bir heceyi uzun (açık) hece yerine kullanmak (imale); yahut bunun tam zıddı olarak uzun heceyi kısa okumak (zihaf), şair için bir eksiklik kabul edilmiştir. Bu yüzdendir ki Türk dilinin içinde uzun ünlü bulunmayan kelimeleri imale yapılarak vezne uydurmak zorunda kalınmış ve Osmanlı şiirinin bilhassa ilk dönemlerinde sık sık imaleye baş vurulmuştur. XIII. asırdan başlayarak Türkçe'nin tedricen Arapça ve Farsça kelimelere kapı açmasının bir sebebi de hiç şüphesiz şiirdeki bu vezin zaruretidir. Ancak o döneme ilişkin hüküm verenler sık sık şu tenkitte bulunurlar: Aruz vezni kabul edilirken keşke Türk dilinin hece yapısına uydurularak kabul edilse ve Acemler'in Arap'tan alırken yaptıkları gibi biz de şiirin vezninde küçük değişikliklere giderek Türk aruzunu oluşturabilseydik!.. Bu tenkit yerindedir ve dil milliyetçiliği bakımından büyük önem arzeder. Ancak eğer divanlar müdakkık nazarla incelenirse eskilerin o kadar da sorumsuz davranmadıkları; bugün aruz hatası gibi gördüğümüz imaleleri farklı bir uygulama ile zamanla aruzun içinde erittikleri ve istihlaf yahut med gibi onu da tabii ses seyrine kavuşturdukları görülecektir.

İmale, "meylettirme, bir tarafa eğip çekme" gibi anlamlara gelir. Türkçe kelimelerdeki kısa hecenin aruz gereği çekilerek uzun okunmasını karşılar. Yani

imla harflerinin (harekelerin=kısa seslilerin) med harfleri (uzun sesliler) yerine ikame olunmasıdır. Kısa hecenin uzun hece gibi işlem görmesi demek olan istihlaf (yerine geçirme, yerine koyma) terimi de bu bakımdan imale ile aynı anlamdadır.

İmale, medîde (veya mergûbe) ve makbûha (kabîha) diye iki kısma ayrılır. Mergub imale Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun hecelerin daha da uzatılması; kabîh imale ise Türkçe kelimelerin son hecelerinin -vezin gereği- olduğundan uzun okunmasıdır. İstihlâf, bu sonuncu tür imale için kullanılan bir terimdir.

Aruzda imale ile karıştırılan başka bir terim de med'dir. Med, iki kısa hece arasında bir uzun hece bulunması gerektiğinde, sonu bir uzun ünlü ve bir ünsüzle biten heceyi imaleden daha uzun okumaya denilir. İmaleyi ses kusuru kabul eden retorikçiler, meddi bir ses sanatı olarak değerlendirirler.

İmale ile med arasındaki en belirgin fark, imalenin tek bir hece (-), meddin ise birbuçuk hece (-.) olarak gösterilmesidir. Nedim'in(ö.1730) şu beytinde koyu dizilen kısa ünlülerin (ö,o), aruz gereği uzun okunması bir imaledir ve kusur sayılır:

Döğülmeğe söğülmeğe koğulmağa bi'llâh
Hep kâilim ammâ ki efendim senin olsam

Fuzulî'nin(ö.1556) aşağıdaki beytinde de yine koyu dizilen ünlülerin aruz gereği birbuçuk hece oluşturacak biçimde okunması gerekmektedir:

Yâr hâl-i dilimi zâr bilipdür bilürem
Dil-i zârumda ne kim var bilüpdür bilürem

Türk klasik edebiyatının sahneden çekilmesinden sonra yazılan bazı teorik kitaplarda kaçınılmaz olarak imale ile istihlaf, hatta imale ile med birbirlerine karışmış olarak yer almakta ve sanki üçü de aynı imiş gibi anlaşılmaktadır. Bunun başlıca nedeni, imaleyi eski şairlerin nasıl anladıklarının araştırılmaması, hatta onların imaleyi bir kusur sayıp saymadıkları; eğer bu sorunun cevabı müsbet ise hangi durumlarda kusur saydıkları, hangi durumlarda imaleye cevaz verdiklerinin açıklığa kavuşturulmamış olmasıdır.

*

Klasik şiir, bugünkünden farklı olarak göze de hitap ederdi. Göz zevkinin kulağı beslemesi, kelimelerin yazılışlarıyla ilgili hayal ve çağrışımlara imkan tanınması, beyitlerin yazı (hüs-n-i hat) estetiği bakımından zenginleştirilmesi ve nihayet cinas, aks, kalb, seci vb. söz sanatlarına imkan vermesi gibi sebepler, şairleri kulak (mânâ) kadar göze (yazı) de yöneltmiş ve kafiye olduğu gibi imalelerde de göze göre okunan bir sistem geliştirmelerine yol açmıştır¹. Bu

¹ Latin harfleriyle yazdığımız zaman "abes" ile "muktebes"i kafiyeli kelimeler olarak görürüz. Zahmet ile Mehmet; seyyâh ile hemrâh; eflak ile Eflak bugün zengin kafiyeli kelimeler olarak karşımızdadır. Halbuki Osmanlı imlasında bu kelimelerin birbirlerine kafiye

durumda bizim bugünkü alfabemizle kısa hece okunan datif (-e hâli), akuzatif (-i hâli) ve iyelik (-î) gibi ekler ile izafet (tamlama) -î'si olarak gösterdiğimiz ses, Osmanlı elifbasında bir "artı ses" ile gösterilmiştir. Bu artı ses, bazan bir elif bazan bir he, bazan bir ye, bazan bir vav ve bazan da med veya kesre olarak karşımıza çıkar. Söz gelimi Gedizli Kabuî'nin (XVI. yy.) şu beytini okuyalım:

Kasdın egerçi cân u dilin birisinedür
İkisi de fedâ yoluna birisi nedür

Beytin vezni muzari bahrinin "Mef'ûlü + fâilâtü + mefâilü + fâilün" kalıbıdır. Bugünkü alfabe ile okunduğunda, koyu harflerle dizdiğimiz sekiz ayrı yerde imale yapmamız gerekir. Oysa beyti Osmanlı alfabesi ile yazdığımızda bütün bu harflerin aslında birer ünsüz karşılığı olarak "ye" ve "he" harfleriyle doldurulduğu, dolayısıyla hecelerin göze göre uzun anlaşıldığı söylenebilir. Çünkü söz konusu hecelerden "de" hecesinde imla harfi olarak bir "he"; diğerlerinde ise "ye" harfi yer alır.

Samî'ye (ö.1733) ait şu beyitte de "artı harf" diyebileceğimiz imla harfini vezin gereği "Bu ..." hecesinde vav olarak görürüz.

Ey hâce tutuldu nefesin kabre de girdin
Bu âleme sığmam der idin şimdi ne dersin

İkinci dizinin sadrındaki "Bu" hecesini bugün kısa hece olarak değerlendirmekteyiz; oysa Osmanlı elifbasında aynı hecenin vav dolayısıyla göze göre uzun kabul edilmesi ihtimal haricinde değildir.

Aruzu büyük başarıyla kullanmış en usta şairlerin divanlarında bile bu türden imale ve istihlaf uygulamalarının sayısız örnekleri mevcuttur. Fuzulî'den:

Hayret ilen parmağın dişler kim etse istima'
Parmağından verdiği şiddet günü Ensâr'a su

Nabî'den (ö. 1712):

Kendi vücûduna bile giymezdi mâlî halk
Kasd-ı nümâyîş ü şeref ü şevket olmasa

Nedim'in, "Adın anılmadı bîçâre senin arada" mısraında ise "med" yahut "elif" harfinin aynı şekilde kullanıldığını görüyoruz. ("Anıl-" eylemi yazılırken baştaki elif'in üzerine bir med işareti konulur; "ara" kelimesinde ise ilk â yine elif üzerinde med, ikinci â ise rî'dan sonra çeker yerine kullanılan elif harfi ile gösterilir.)

yapılmaları göze göre mümkün değildir. Çünkü bu kelime grupları sırasıyla se ve sîn, te ve dal, ha ve he, kef ve kaf harfleriyle yazılmışlardır.

Dikkat buyurulursa şairler "he, ye, vav veya elif" harfleri ile yazılan heceleri, tıpkı tamlama "-i"leri veya "ve" mânâsına kullanılan "u (ü)" bağlaçları gibi gerektiği zaman uzun hece, gerektiği zaman da kısa hece olarak okumaya meyyaldirler. Öyleyse Türkçe kelime ve eklerde görülen bu uygulamanın, klasik şairler arasında bir aruz hatası olarak görülmediğini, bilakis aruzu Türçe'ye uydururken mubah sayılabilecek bir ifade tarzı olduğunu söylemek mümkündür. Daha ziyade istihlaf tanımına uyan bu tür imalelerin diğer imalelerden ayırılması hâlinde, aruz kusuru olarak bilinen imalelerin sayıları birdenbire azalacaktır. Türk klasik şiirinin Latin harfleriyle imlası durumunda bu türden heceler ile istihlaf sanki bir aruz hatası imiş gibi karşımıza çıkmaktadır. Biz sanıyoruz ki eski şairler, tıpkı izafet '-i'lerini gerektiği zaman uzun, gerektiği zaman kısa okuyabildikleri gibi, " a- (-a, -a-), -e, -i, u" sesi veren "elif, he, ye, vav" harflerini de sessizleri uzatan sesliler olarak kabul ediyorlardı. Çünkü Arap elifbasındaki bu harfler, Türkçe'de aynı zamanda birer sessiz (ünsüz, konsonant) olarak işlem görüyordu. İhtimal ki klasik şairler (et)-se hecesini, satırda gözleriyle gördüklerine uyarak "he" ile birlikte (et)-seh, (ken)-di hecesini "ye" ile birlikte (ken)-diy, bu kelimesini de "vav" ile birlikte buv şeklinde okunuyormuş gibi algılıyorlar ve böylece aruzun Türkçe'de bulunmayan uzun hecelerini göstermiş oluyorlardı. Nitekim aynı heceler Latin harfleriyle -seh, -diy ve buv şeklinde yazıldıklarında da aruza göre uzun hece kabul edilirler. Bu durumda bizim böyle heceleri Latin harfleriyle yazarken imale işaretiyle gösterip şairlerin aruz hatası yaptıklarına dair görüşler ileri sürmemiz yersiz olacak, belki onların sanatçı kişiliklerine hürmette kusurumuz artacaktır. O halde şiir yasalarının satırları arasına geçmemiş olsa da bir teamül olarak geçerli olduğunu sandığımız kuralı biz yazıp tartışmaya açalım:

"Türkçe kelimeler Osmanlı elifbası ile yazılırken vokalleri karşılayan imla harfleri (elif, he, ye ve vav harfleri), Türkçe'nin sessizleri gibi kabul edilebilir ve bu vokallerin bulunduğu heceler aruz gereği uzun okunabilirler. Tıpkı, tamlama -i'sinin istenildiği vakit uzun, istenildiği vakit kısa okunması gibi."

*

Yukarıda imalenin başlıca iki gruba ayrıldığını söylemiştik: Makbûha ve mergûbe. Eski aruz ve retorik kitaplarında imale-i mergûbenin yerinde olmak şartıyla hoş gittiği ve buradaki imalenin hoş görülebileceği kayıttır. Oysa bize göre imale-i mergûbe değil bir aruz hatası olmak, belki bir aruz marifeti sayılabilir. Çünkü imalenin vurgu yerine geçeni kusur değil ancak hüner olabilir. Kitaplarda mergub imale ile kastedilen şey, daha ziyade "medd" in tanımına uymaktadır. Bilindiği gibi med, "Farsça kökenli kelimelerdeki uzun ünlülü hecelerin birbuçuk hece olarak okunması"na denir. Söz gelimi Neff'nin (ö.1635):

Zabt-ı âh eylemedir âşika evvel çâre
Ben ise âhsız ârâm edemem âh meded

beytinde koyu dizilen âh'ların bir uzun hece yerine birbuçuk hece (bir uzun + bir kısa) okunması gibi. Bu tür medlerin örneklerine sık rastlanır. Nâzik'ten (ö.1686):

Bana âh eylemez demiş ol mâh
Âha tâkat mı kalır sînede âh

Nabî'den:

Bir gün demez o şûh ki âyâ murâdî ne
Çokdan bu kûya Nâbi-i şeydâ gelir gider

Rabia Hatun'dan (İ.Hami Danişmend):

Pâyın sadâsı gelse de sen hîç gelmesen

Nev'î'den (ö.1600):

Tâli' bu vech ile dûn serkeş nigâr böyle
Bîçâre âşıkı gör baht öyle yâr böyle

Dikkatinizi çekt mi bilmiyoruz, bütün bu örneklerde med ile okunan, bazıları birbuçuk hece hükmündeki heceler, özel bir hitâb şekli olarak karşımıza çıkmakta ve şairin kasden med yaptığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle, Nefî ile Nazik, âhsız duramadıklarını yahut âha takat kalmadığını yine bir uzun "âââh!" nidasıyla kuvvetlendirmekte; Nabî, sevgilisinin şuhluk derecesini göstermek için "şûûûh" diye âdeta feryad kopararak anlamı zenginleştirmekte, Rabia Hatun "hîîîç" derken âdeta sonsuzluk düşüncesini arzulamakta, Nev'î de "nigâââr!" yahut "yâââr!" derken yârine haykırmakta, onu âdeta insafa ve imdada çağırarak bir nidayı zımnen ifadelendirmektedir. Şimdi sormak lazım, buradaki medler böylesine zengin ve böylesine sanatkârâne iken onları aruzda bir imale, yani bir hata olarak kabul etmek ne derece doğru olur? Üstelik medd'in tanımı Farsça kelimelerle sınırlı olduğundan aynı nidaların Türkçe hecelerde uygulanmasına ne denilebilir? Meğer eskiler bunu hepten aruz hatası kabul etmiş olsunlar. Oysa "Eeerr kişi niyyetine!" diyen bir şairin Türkçe er kelimesini uzatarak okuması bir hata olabilir mi? Eğer hata ise, musalla başına gelen imamların cemaati bu şekilde namaza çağırma larını, şair başka nasıl anlatabilecektir? Ve eğer "Bu kelime Türkçe'dir, binaenaleyh Türkçe kelimelerde med söz konusu olamaz, o hâlde burada şair aruz hatası yapmıştır." gibi bir mantıkla hareket edilirse şairin sanatını yargılamış olmaz mıyız?

Şeyhülislam Yahya'nın (ö. 1644),

Kûh-ı mihnetdir başım her sû yaşım ırmâğlar
Firkatinde çekdiğim âlâmı çekmez dâğlar

beytinde ırmak yerine "ırmâââğ" derken uzayıp giden ırmakları gözler önüne getirmesine, yahut uzun ünlü bulunmayan Türkçe dağ kelimesi yerine "dâââğlar" derken çektiği elemin nice nice dağları bile eritecek kadar çok olduğuna bizi

inandırmasına nasıl imkan verilebilir?!.. Yani biz buna hâlâ imale deyip geçecek ve ardından da imale bir aruz hatasıdır mı diyeceğiz?

Ezcümle, imale bir aruz hatasıdır; bu doğru; ama günümüzde biraz ilgisizliğin, biraz farklı imla ile yazılmanın, biraz da eski şairlerin mirasını mercek altına almamanın sonucunu imaleye yükleyip her imaleyi hata kabul etmek hatadır. Üstelik orijinal imlasını unutarak istihlaf ve meddi de imale kategorisine alıp hata üstüne hata yapmak, sanırız klasik şiire ve şairlere bir bühtan olacaktır.

Kaynaklar

- Recaizâde M. Ekrem, *Ta'lim-i Edebiyât*, İstanbul 1299 h. , s. 74
 Muallım Naci, *Istilahat-ı Edebiyye*, İstanbul 1307 h. , s. 113-114
 Mehmed Salâhi, *Kâmus-ı Osmanî*, İstanbul 1313, c. I, s. 448
 Şemseddin Sami, *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul 1317 h. , s. 162
 Muallım Naci, *Lugat-ı Naci*, İstanbul 1318 h. , s. 120
 Köprülüzade M. Fuad-Ş. Süleyman, *Mâlumât-ı Edebiyye*, İstanbul 1330 h. c. I, s. 86, 220
 Çankırlılı Ahmed Talat (Onay), *Türk Şiirlerinin Vezni*, İstanbul 1933, s. 32-33
 Sevük, İ. Habib, *Edebiyat Bilgileri*, İstanbul 1942, s. 67-79
 Özön, M. Nihat, *Edebiyat ve Tenkit Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 136, 142,
 İlaydın, Hikmet, *Türk Edebiyatında Nazım*, İstanbul 1959, s. 58-61
 Karaalioğlu, S. Kemal, *Türkçe ve Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul 1962, s. 73-74
 Tahirü'l-mevlevî, *Edebiyat Lügatı*, İstanbul 1973, s. 62-63, 73-74,
 Dilçin, Cem, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara 1983, s. 13-15
 Akalın, L. Sami, *Edebiyat terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1984, s. 144
 Pala, Iskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1990, s. 254, 327